6. Федорів Р. Житіє ізографа Штефана // Федорів Р. Чорна свіча від Їлени : Історичний роман і повісті. – Львів : Червона калина, 1996. – С. 455-515.

7. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р.Гром'як, Ю.Ковалів, В.Теремко]. – [2-ге вид., оновл]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.

УДК 823. 161. 2' 32. 09.

СВІТ ЖИВОЇ ПРИРОДИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Шалацька Т.П., ст. викладач

Євпаторийський інститут соціальных наук
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)

У статті проаналізовано оповідання І. Чендея крізь призму світу живої природи. Автор з'ясовує, як через ставлення до тварин і птахів розкривається психологічна характеристика персонажів.

Ключові слова: світ живої природи, тварини, психологізм, оповідання, мала проза, автор, портретування, іронія, персонаж.

Шалацкая Т.П. МИР ЖИВОЙ ПРИРОДЫ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ИВАНА ЧЕНДЕЯ / Евпаторийский институт социальных наук РВУЗ «Крымский гуманитарный университет» (г. Ялта), Украина

В статье проанализированы рассказы И. Чендея сквозь призму мира живой природы. Автор определяет, как через отношение к животным и птицам раскрывается психологическая характеристика персонажа.

Ключевые слова: мир живой природы, животные, психологизм, рассказ, малая проза, автор, портретирование, ирония, персонаж.

Shalatskaya T.P. THE WORLD OF WILD-LIFE IS IN SHOT STORY OF IVAN CHENDAY / Yevpatorian institute of social sciences RHS «Crimean Humanitarian university» (Yalta), Ukraine

In this paper the story written by I. Chenday has been analysed through the prism of the nature. The author has found out the way of revealing psychological features of characters through their treating animals and birds.

Keywords: Wild nature, animals, psychologism, story, shot story, author, portrait, irony, character.

Світ живої природи постійно оточує людину, без нього не було би повноти відчуття життя, гармонії. Кожен письменник, вивчаючи глибини характеротворення, намагався знайти різноманітні засоби, щоб змоделювати живий образ. Чимало якостей характеру можна розкрити завдяки ставленню людини до тварини. Тема збереження та охорони окремих видів живої природи актуальна і сьогодні.

Сучасне літературознавство знайомить з різними засобами психологізму: портрет, пейзаж, інтер'єр, мова персонажів (діалог, полілог, монолог, «видима мова душі»), художня деталь тощо. Прозаїк повинен стисло і точно вибрати інструментарій для моделювання характеру персонажів, художнього світу та реалізації творчого наміру. У зарубіжній і вітчизняній літературі другої половини XX століття достатня кількість прозових творів, присвячених темі «людина і природа». Серед авторів цього періоду виявляли любов до тварин такі: Дж. Даррелл, Г. Фаллада, В. Біанкі, Г. Троєпольський, Е. Шим, Є. Гуцало, О. Копиленко, Ю. Старостенко та інші. Однак вплив світу живої природи на характер персонажа не був предметом окремого наукового зацікавлення, хоча у світовій і вітчизняній літературі загальна тема «людина і природа» доволі поширена. М. Хорошков у своєму дослідженні вивчав художній світ Івана Чендея, глибоко аналізував повістевий жанр. Предмет зацікавлення О. Козій – неореалістичний дискурс повістей і романів І. Чендея. Мала проза письменника крізь призму психологізму в українському літературознавстві розглядалася спорадично.

Мета нашої статті: з'ясувати роль зображення світу природи при моделюванні характерів персонажів у малій прозі І. Чендея.

Науковець О. Базалук вивчає філософський аспект кризи системи «людина-природа» та її причини [1]. Л. Горболіс досліджує художню парадигму моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Вона підкреслює, що згідно з релігійною мораллю народу у творах М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», В. Стефаника «Камінний хрест» та «Сини», О. Кобилянської «Земля», М. Черемшини «Чічка» та «Злодія зловили», Г. Хоткевича «Довбуш», М. Павлика «Вихора» тварина наділяється духовною сутністю, внаслідок чого система образів творів здобуває своєрідний духовний зв'язок із твариною, що в житті персонажів відіграє роль спілкування з оберегом [3]. Автор наукової праці «Інтерпретація сутності живого у філософії східної патристики» Р. В. Мартич розглядає релігійний аспект проблеми [10].

Образи тварин відіграють значну роль у російській та вітчизняній літературі. За визначенням В. Куйбіди у «Словнику символів культури України», «корова – символ великої матері, місяця; продуктивності сили землі; дітонародження; множинності, материнського інстинкту; добробуту, годувальниці селянської сім'ї» [7, с. 125]. Варто додати, що при цьому кінь, поза всяких сумнівів, стоїть теж на одному з перших місць. Слушним є судження В. Маркова, «найчастіше кінь виступає як символ людського страждання. Цим як би визнається, що кінь людяніший за людину, і в образі його страждання більше благородності і художньої сили» [9, с. 75].

Відомий прозаїк і дослідник літератури К. Паустовський у своїх записах про літературну працю констатував, що головне для письменника – це з найбільшою повнотою і щедрістю виразити себе у будь-якій речі, навіть у маленькій розповіді, і тим самим виразити свій народ [11]. Так, науковець М. Жулинський зазначає, що «Чендей одним із перших в українській прозі 60-х років художньо переконливо розкрив внутрішній людський зміст єдності людини з духовним материком свого народу, з моральними цінностями, набутими у віках» [4, с. 306].

М. Федоров стверджує, що ідея прогресу містить у собі перевагу не лише над предками, але і над тваринами. Оскільки претензії людини на здатність до загальних ідей і до розвитку знань насправді виявляються неспроможними перед сліпою силою природи, вони не надають права для підвищення над тваринами. М. Бердяєв пише в роботі про те, що падіння людини спричиняє за собою падіння і омертвіння усіх нижчих шарів природи, оскільки людина як вища міра природи відповідальна за увесь лад космосу. Він підкреслює думку апостола Павла про те, що тварь стогне і мучиться донині в очікуванні свого звільнення [2, с. 89].

М. Хорошков вказує на типово екзистенційну проблематику творів І. Чендея, тобто у центрі філософські проблеми буття, трагізму існування людини в несприятливому для неї світі, самотності й відчуженості особистості. Далі дослідник висловив твердження, що ряд новел та оповідань письменника («Червона цятка на снігу», «Лиска», «Цимбаланя», «Комаха в бурштині», «Білі гвоздики на Новий рік», «Калина під снігом») є продовженням відповідей на питання, що хвилювали філософів-екзистенціалістів XX століття (А. Камю, Ж.- П.Сартра, С. Кьеркегора, К. Ясперса). Митець, художньо осмислюючи дійсність, фокусує увагу на сенсі життя, абсурдності, дисгармонійності, протиприродності соціального устрою, смерті, самоті і т.д. Дослідник М. Хорошков констатує, що специфічними є авторські прийоми характеротворення, відтворення перебігу психічних процесів і станів персонажів тощо.

Подальший аналіз джерел дає можливість підтвердити екзистенційний характер прози закарпатського письменника. Наприклад, О. Козій, працюючи на художнім ідеалом І. Чендея, наголошує: образи героїв втілюють шлях митця «до художньої правди й дороги людини до пізнання світу й самої себе, до прийняття чужого болю як власного, до готовності жертвувати собою заради іншого, до відчуття себе органічною частиною світу в добу соціальних драм» [5, с. 119].

У ряді творів («Ружана», «Лиска», «Оленьок», «Тарко», «Альонка», «Син») невипадково автор пише про свійських (корову, кобилу, собаку) та диких тварин (сарничку, оленька). Тварини першої групи допомагали селянам виживати в складних умовах.

Письменник у низці творів приділяє увагу зображенню емоційного стану тварин: «Ружанка йшла покірно. Мукала, оглядалася. Бо, мабуть, відчула: більше ніколи їй не бути на подвір'ї Ілька Побиваного, більше ніколи не їсти смачні полонинські трави з Ясеневої, не пити студеної води з Яворини…» [17, с. 24] («Ружана»); «…миршавий песик баби Фені рвався з прив'язі, коли чоловіки проходили мимо трухлявих халабудок…» [14, с. 102], «Галас, гомін, лемен і безладні вигуки … спершу доносилися знадвору, пробивалися крізь глухо зачинені металеві віконниці, ошпарини в дверях. Буркуш – дебелий собацюра, скажено вив, кидався на непрошених гостей, потім жалібно заскавулив і стих…» [17, с. 70] («За село»). Психологічний стан тварин віддзеркалює тривогу і занепокоєння персонажів твору. До того ж звукове оформлення тексту дозволяє авторові об'ємно подати дійсність. Тепло, з любов'ю зображує корову письменник. Прощання бідної селянської родини з цією твариною в оповіданні «Ружана» дуже нагадує проводи близької людини.

У пізнішому творі автор знову повернеться до образу корови. Характер Якова Катрича з новели «Син» розкривається через ставлення до цієї тварини, яку персонаж олюднює, порівнює з господарем («Корова і я самі-сьмо залишилися та такий туск нераз на нас приходить, що не приведи святий Господи!» [14, с. 11]). Наступне порівняння, наведене батьком, містить спільну характеристику фізіологічного стану людини і корови: «Вона іде – стара вже, ледве ноги тягне, і я іду ледве своїми, бот ледве несуть мене» [14, с. 11]. І. Чендей наголошує, що після смерті дружини, корова перебуває в центрі світу Якова Катрича. Загалом, пошанівок до тварини є типовим для українців: «Велике число оберегових форм щодо корів красномовно засвідчує про їх особливу роль у повсякденному житті. Не випадково цих тварин вважали священним створінням...» [13, с. 324], – стверджує сучасний етнограф В. Скуратівський.

У художній літературі, українській осібно, не раз наголошувалося про те, як виявляє себе людська краса в шанобливому ставленні до живої й неживої природи, як примножуються її скарби, як розумно користати з того щедрого багатства. О. Кульчицький відзначив характеристичну рису українського національного характеру – здатність до «обдаровуючої любові» [8, с. 302]. Чендеєве слово на цю тему не губиться в хорі великих голосів, воно має свою вагу. Твір «Косарі» започаткував тему любові та обережного ставлення до світу живої природи, а новела «Оленьок» поглибила і посилила звучання.

І. Чендей намагається дати відповіді на питання, що непокоїли його персонажів, постійно зіштовхуючи їх в незримому моральному поєдинку.

Художня функція образів домашніх тварин Ружани та Лиски насамперед міфопоетична, а потім психологічна: корова та кобила у свідомості людини (селянина та цигана) є годувальницями родин, помічницями. Втрата корови символізує незворотність процесу руйнування родини. Тож І. Чендей сигналізував, остерігав, прищеплював любов до тваринного світу.

В оповіданні «Лиска» перший сон кобили Лиски зеленої весни демонструє її глибоку прихильність до свого господаря. Вона виражена в радісному стані помолоділого свого хазяїна, самої сповненої сил кобили. Другий сон Лиски літньої ночі розповідає про те, як їй довелося вибити зуби вовчиці, боронячи свого первістка. Найстрашнішим виступає третій сон. Сон осінньої сльоти побудований як сповідь кобили. Тварина розповідає про пекучий біль образи та гіркі сльози, сон увиразнює психологічну картину її життя. Сон – не лише вираження внутрішніх протиріч, але і певною мірою спосіб рішення їх. Він також допомагає читачеві осмислити ганебний вчинок людини, коли живій тварині, що очікує поповнення, підпалюють хвіст. Автор через сон зміг зазирнути в душу Лиски, допоміг відчути глибину її болю і очима тварини глянути на людську потворність, жорстокість.

Зовсім іншу роль відіграє опис життя одного собаки. Історія з Тарком з однойменного твору має іронічний характер і вражає глибиною вірування селянина та повагою до настанов батька. Головному герою Дмитрові Грабчуку приснився страшний сон, у якому його батько тягне до нього руки. Не допомагає молитва, видіння не залишає сина. Чорний пес, який прибився до ґаздівства Дмитра Грабчука, жалісним скавлінням, довірливою іскрою в очах викликав у дружини Грабчука Гафії бажання залишити його на службі. Письменникові вдалося передати наївність селянина, злий посміх попа, що згадав, як небіжчик був схожий на пса («Гавкав на своїх, гавкав на чужих» [17, с. 128]). У творі немає жодного традиційного портрету людей. У полі зору автора пес, навколо якого розгортаються події оповідання. Думка попа щодо небіжчика перегукується з життєвою правдою, коли дід Михайло помирав, то сповідався і велів сповідатися священику [14, с. 6]. Автор творчо домислив ситуацію, опрацював, додав іронії. У цьому творі через надмірну набожність головний герой, мов позбавлений здорового глузду, ставиться до собаки з великою пошаною. Дмитрові Грабчуку можна поспівчувати. Однак осуд викликає поведінка попа, що жартує над вірянином. Треба віддати належне письменницькому хисту І. Чендея, що зміг так правдиво намалювати цікаву історію.

Темою гармонії світу живої природи пронизана наступна розповідь. Оповідання І. Чендея «Альонка» знайомить читача не з дівчинкою, а сарничкою. Наталочка, школярка, героїня оповідання, сповнена лагідності й любові до маленької тварини, яку називає Альонкою. Вона доглядала сарничку, гралася з нею, годувала. Батько, мати і дівчинка після переїзду Альонки до заповідника вирішили відвідати її. Відтворюючи ставлення до дикої тварини, письменник ніби протиставляє «природну людину» (Наталочку та її батьків) мешканцям міста. Через лагідне, зворушливе ставлення людей до представника живої фауни читач отримує додаткову позитивну інформацію про гармонійний світ природи. Автор твору до себе вимогливий: відточує кожне речення, філігранно шліфує кожну фразу.

Так само, як і в оповіданнях «Ружана», «Лиска», «Оленьок», письменник у «Альонці» моделює стосунки «людина і тварина» в безперервному живому русі: «сарничка жалісно озвалася», «Альонка вже з рук нікуди не тікала, виявляючи високу благородність і сумирність», «вже не було кому пристрибувати до мене й проводжати до хвіртки», «ми всі по черзі поголубили, попестили Альонку», «йшла й плакала, просячись до нас» [15, с. 73-75].

У своїх творах І. Чендей демонструє руйнівну силу страху, накладеного на побутову психологію людини. У художньому світі малої прози («Ружана», «Оленьок», «Тарко») автора показана потворна звичка, вироблена роками поневолення, жити в приниженні. Щастя людини багато в чому залежить від здатності розуміти як людей, так і їх побратимів зі світу живої природи («Оленьок», «Альонка», «Син»).

Іноді в оповіданнях поведінка тварин допомагає провести паралель між людиною та представниками живої природи, наприклад, собакою. Читач, сприйнявши події твору «Опікунські турботи», вимушений замислитись над місцем головного героя. Як вірний пес, служить Борбалі Робертівні опікун Ян Чучі, намагається догодити. Через бажання стати власником житла він перетворився на смиренного раба, що задовольняє всі примхи літньої жінки та її собаки. У відповідь не чує жодного слова вдячності, а тільки принизливі жарти та докори. Хазяйка більше уваги приділяє своєму породистому чотирилапому Маркізу,

якого пестить та пригощає ласощами. Образ тварини в такому порівнянні значно виграє. Яну Чучі противна захаращена квартира, у мріях він вже бачив там очищення від різного непотребу та відчував запах ремонту. Борбалу ж Робертівну виводить з рівноваги невігластво та обмеженість опікуна, вона навіть свого пса вважає розумнішим за Яна. Через ставлення до улюбленця Маркіза та свого вірного слуги виразніше проявляється сутність хазяйки квартири. Це ще один погляд автора на факти дійсності.

У той же час слід сказати, що реакція тварин на зовнішній світ та людей нерідко виконує і психологічну функцію, поглиблюючи показ внутрішніх станів героїв: косарів, господаря Лиски, Дмитра Грабчука, («Косарі», «Ружана», «Лиска», «Оленьок», «Альонка» та ін.). Незважаючи на лаконічність пейзажних описів, у І. Чендея вона є найважливішим прийомом поглиблення емоційно-психологічних характеристик героїв («Косарі», «Ружана», «Лиска», «Оленьок», «Альонка» та ін.).

Підтримуємо переконання М. Хорошкова, що проза І. Чендея демонструє проблеми дисгармонії стосунків між людиною та суспільством, що є наслідком усвідомлення письменником духовної кризи радянської системи [14]. У проаналізованих оповіданнях наявна посилена увага до гострих злободенних проблем. Автор ствердив згубність розриву особистості з національним та соціальним корінням, втрати родової пам'яті.

Отже, новелістика закарпатського письменника І. Чендея наповнена психологізмом. Саме в такий спосіб реалізується інтерес письменника до сфери самосвідомості людини, до показу її «зсередини», до розкриття таємниці душі, що дозволяє вважати малу прозу психологічною. У житті персонажів з оповідань автора значну роль відіграє своєрідний духовний зв'язок із твариною, що дає можливість створити цілісну тканину художнього світу письменника. Свої думки і надії головні герої малої прози І. Чендея («Косарі», «Ружана», «Лиска», «Оленьок», «Альонка») виражають у дусі вітчизняної народної психології. Звідси відома схожість і різкіше відмінність духовно-соціального досвіду головних персонажів. Так автор подає контрасти їх життєвої філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базалук О. О. Криза системи «людина-природа» та її причина (соціально-філософський аспект) / О.О. Базалук // Науковий вісник. – № 12. Серія «Філософія». – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 6. – С. 142 – 146.
2. Бердяев Н. Смысл творчества // Философия творчества, культуры и искусства : В 2 т. / Н. Бердяев. – Т.1. – М. :Искусство, 1994. – 628 с.
3. Горболіс Л. М. Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Л. М. Горболіс; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 36 с.
4. Історія української літератури XX ст. У 2-х кн. Кн. 2. Друга половина XX ст. : Підр. для ... В.Г. Дончика. – К : Либідь, 1998. – 464 с.
5. Козій О. Ідеал як складник художньої концепції І. Чендея / О. Козій // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. "Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті". Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Ужгород, 2007. – Вип. 11. – С. 112 – 115.
6. Козій О. Б. Повісті і романи І.Чендея : неореалістичний дискурс [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Козій Ольга Борисівна; Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2007. – 16 с.
7. Куйбіда В. В. Словник символів культури України : навч. посіб. / [за заг. ред. В. П. Коцура, О.І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди]; М-во освіти і науки України, Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди. – 3-тє вид., доп. і випр. – К. : Міленіум, 2005.– 352 с.
8. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчинський. Людина і довкілля в українській духовності. – К. : Заповіт, 1995. – С. 296 – 305.
9. Марков В. О поэтах и о зверях / В. Марков // Опыты. – 1955. – № 5. – С. 68 – 80.
10. Мартич Р. В. Інтерпретація сутності живого у філософії східної патристики [Текст] : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Мартич Руслана Василівна; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2011. – 18 с.
11. Паустовский К. Г. Золотая роза (Заметки о писательском труде)./ К. Г. Паустовский. – М. :Советский писатель, 1956. – 229 с.

12. Полохова Н. В. Своєрідність психологізму в художній прозі Є. Гуцала 70-х рр. XX ст. [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Полохова Наталія Володимирівна; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2009. – 182 с.

13. Скуратівський В. Т. Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Дніпро. – 1996. – 729 с.

14. Хорошков М. М. Художній світ Івана Чендея [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Хорошков Микола Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 19 с.

15. Чендей І. М. Вибрані твори [Текст] : в 2-х т. / І. М. Чендей; передм. М. Г. Жулинського. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 1 : Птахи полишають гнізда : роман, оповідання. – К. : Дніпро, 1982. – 623 с.

16. Чендей І. М. Вибрані твори [Текст] : в 2-х т. / І. М. Чендей. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 2 : Повісті. – К. : Дніпро, 1982. – 516 с.

17. Чендей І. Зелена Верховина. Повість. Оповідання. / І. Чендей. – К. : Дніпро, 1975. – 439 с.

УДК 821.161.1 «19»

ПОЭТИЧЕСКИЕ ИМПУЛЬСЫ ПУТЕВОЙ ПРОЗЫ К. СЛУЧЕВСКОГО («ПОЕЗДКИ ПО СЕВЕРУ РОССИИ В 1885 – 1886 ГГ.»)

Юферева Е.В., к. филол.н.

Запорожский национальный технический университет

В статье освещаются проблемы взаимодействия прозы и поэзии в травелоге К. Случевского. Анализируются принципы поэтизации прозы и аспекты автоинтертекстуальности творчества К. Случевского.

Ключевые слова: проза, поэзия, травелог, автоинтертекстуальность.

Юферева О.В. ПОЕТИЧНІ ІМПУЛЬСИ ПОДОРОЖНЬОЇ ПРОЗИ К. СЛУЧЕВСЬКОГО («ПОЕЗДКИ ПО СЕВЕРУ РОССИИ В 1885 – 1886 гг.») / Запорізький національний технічний університет, Україна

У статті висвітлюється проблема взаємодії прози і поезії в травелозі К. Случевського. Аналізуються принципи поетизації прози та аспекти автоінтертекстуальності творчості К. Случевського.

Ключові слова: проза, поезія, травелог, автоінтертекстуальність.

Yufereva O.V. POETIC IMPULSES OF K. SLUCHEVSKII'S TRAVEL PROSE ("POEZDKI PO SEVERU ROSSII V 1885 – 1886) / Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine

The article deals with the problem of prose and poetry interaction in K. Sluchevskii's travelog. It analyzes the principles of prose poeticization and considers the aspects of autointertextual aspects of K. Sluchevskii's creative work.

Key words: prose, poetry, travelogue, autointertextuality.

О соотношении прозаического и поэтического в литературоведении сказано много. Однако использование «поэзии» в этой оппозиции вместо возможных смежных понятий остается дискуссионным и требует осмысления. Убедительно звучит предостережение Ю. Орлицкого: «В этой паре понятий – проза и поэзия – все настолько запутано и субъективно, что пользоваться этим противопоставлением надо с особой осторожностью, постоянно оглядываясь при этом на сложившуюся традицию. Другое дело – оппозиция «стих и проза», позволяющая практически всегда точно определить статус текста, т.е. отнести его или к стихотворной или к прозаической традиции» [7, 16]. Ранее о расплывчатости объема и оценочной окраске термина «поэзия» писал Ю. Тынянов [12, 3].

В литературоведении последних лет понятие поэзии приобретает большую устойчивость, как нам кажется, во многом благодаря преодолению формализированного подхода к ней. Вместе с тем, это привело к явному увеличению семантического объема термина. Например, в междисциплинарной перспективе поэзия как дискурс приобретает не только формальную выделенность, но и коммуникативно-прагматическую, социокультурную, паралингвистичекую специфику (П. Ковалев [5], Е. Горло [2]). Сходную актуализацией когнитивного аспекта (правда, на других методологических основаниях) концепцию обнаруживаем в работе И. Поплавской [6]. Систематизируя существующие критерии сопоставления прозы и поэзии, исследователь выделяет ритмический, стилистический, структурно-семиотический и структурно-семантический подходы. Последний из перечисленных позволяет соединить понимание поэзии как жанрово-стилевой категории и типа художественного мышления, что открывает путь к толкованию многих переходных явлений, возникающих на рубеже XIX – XX вв.